

кредитів, які треба обговорити на зборах. Він міг головувати на загальних зборах, але не міг входити до складу правління (ст. 82 – 83).

Правління вело всі справи товариства, представляло його без будь-якого доручення. На нього було покладено такі обов'язки: а) складання правил у всіх сферах діяльності товариства; б) видача дозволу на отримання позик, прийом і повернення вкладів, купівля і продаж товарів за посередництва товариства, зберігання грошей, складання звітів, прийом на роботу робітників тощо (ст. 84 – 85). Правління повинно було забезпечити належне зберігання готівкових коштів та відсоткових паперів (ст. 86). Воно складалося не менше як із трьох членів, обраних на три роки загальними зборами із числа членів і мало збиратися не менше ніж раз на тиждень (ст. 92).

Рада спостерігала за виконанням статуту, застав, затверджених правил і законних постанов товариства, а також за цілісністю капіталів як тих, що належать товариству, так і довірених йому. Для забезпечення такого контролю раді були доступні для перевірки всі рахунки і діловодство товариства. До складу ради входили не менше ніж три члени й один кандидат, які обирались зборами на три роки. Усі скарги на роботу ради подавались до загальних зборів (ст. 103 – 108).

Загальні збори вважались такими, що відбулися, якщо в них взяли участь 1/10 частина всіх членів товариства, проте їхня кількість не повинна була становити менше ніж 20 осіб. Кожен член товариства мав право лише одного голосу, який не міг передаватися іншим особам. Артїлі делегували на збори лише по одному представнику (ст. 110 – 115).

Щодо діловодства товариства, то велися книги, в які заносилися: а) загальний прибуток та витрати за кожним видом оборотів товариства і готівка каси; б) прибутки і видатки; в) стан рахунків товариства з кожною окремою особою. Усе діловодство велося згідно із правилами, встановленими Управлінням у справах дрібного кредиту (ст. 122). Звітний рік тривав із 1 січня по 31 грудня, а у випадку, коли товариство розпочинало свою роботу протягом року, то звітний рік починався з цієї дати і завершувався відповідно 31 грудня.

Завершуючи характеристику ощадно-позичкових товариств, слід зауважити, що вони не були суто кредитними установами, бо поруч із кредитними функціями виконували й посередницькі. Діяльність їх була надзвичайно ефективною, у передреволюційний період кредитні кооперативи одного району почали об'єднуватися в союзи кредитних кооперативів або в так звані кооперативи 2-го ступеню. На час відкриття в Москві центрального банку кооперативного кредиту (Московський Народний банк), уся ця система кооперативного кредиту була поєднана в одну ланку [15, 25].

1. Соколовский П.А. Деятельность земства по устройству ссудо-сберегательных товариществ. – СПб., 1890.
2. Осипова Н.О. Обзор деятельности ссудо-сберегательных товариществ и проект организации сельского кредита. – СПб., 1893.
3. Тотомиянц В.О. Кооперация в Русской деревне. – М., 1912.
4. Бородаевский С.В. Сборник по мелкому кредиту. – СПб.: Тип. Мин. Фин., 1913.
5. Фареній І.А. З історії становлення кооперативного

- руху в Наддніпрянській Україні (друга половина XIX – початок XX ст.). – Черкаси: Відлуння-Плюс, 2003.
6. Морозов А.Г. Зародження кооперативного руху в Україні // Український селянин. – Черкаси, 2001. – Вип. 2.
7. Прокопенко І.П. Сільськогосподарська кооперація у суспільно-політичному житті України (1880 – поч. XX ст.): Автореф. дис. ... канд. іст. наук. – К., 1992.
8. Половець В.М. Кооперативний рух в Лівобережній Україні (1861 – 1917 рр.): Автореф. дис. ... канд. іст. наук. – К., 1997.
9. Власенко В.М. Кредитна кооперація Лівобережної України другої половини XIX – поч. XX ст.: Автореф. дис. ... канд. іст. наук. – К., 1995.
10. Кульчицький А.Е. Мелкий кооперативный кредит в России / Очерки по сельскохозяйственной кооперации (статьи, доклады, заметки) 1900 – 1919 гг. – Петроград, 1918.
11. Четвертый отчет комитета о сельских ссудо-сберегательных и промышленных товариществах. Составлен при Московском обществе сельского хозяйства. – СПб., 1875.
12. Корелин А.П. Сельскохозяйственный кредит в России в конце XIX – начале XX в. – М.: Наука, 1988.
13. Полное Собрание Законов Российской империи. III. – Т.24. – Отд.1. – № 24737.
14. Центральний державний історичний архів України в м. Києві. – Ф. 274. – Оп. 4. – Спр. 501.
15. Ануьферов А.Н. Московский Народный банк. – М., 1917.

А.Г. Морозов

ДІЯЛЬНІСТЬ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ КООПЕРАЦІЇ ІЗ ТЕХНІЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СЕЛЯНСЬКИХ ГОСПОДАРСТВ

У сучасних умовах глибинної трансформації аграрного сектора народного господарства, становлення фермерства та пов'язаного з цим подрібнення парку сільськогосподарських машин, „розширення” переробної сфери гостро постала проблема технічного забезпечення сільськогосподарського виробництва. Економічний застій вітчизняного машинобудування в поєднанні з природним фізичним і моральним старінням техніки привели до значного скорочення чисельності машинного парку та різкого зменшення його виробничих можливостей. Світова практика переконливо свідчить, що в часи фундаментальних змін основних соціально-економічних підвалин суспільства завжди загострюється потреба історико-прикладних досліджень схожих історичних періодів. На кінець 1920-х років кредитна сільськогосподарська кооперація, незважаючи на досить обмежені фінансові можливості, викликані насамперед незадовільними в цілому, штучно стримуваними грошовими доходами селянства, а починаючи з 1927 року і все більш складними політичними умовами, все ж зуміла напрацювати широку гаму форм і методів роботи, які значно полегшували селянству вирішення однієї з найпекучіших для нього проблем – вчасного і якісного проведення польових робіт.

Ті чи інші аспекти проблеми вже знайшли своє відображення у роботах С.В. Кульчицького, В.В. Калініченка, В.І. Марочка, О.І. Ганжі, Ю.П. Волосника та інших авторів [1 – 6]. Однак далеко не всі вони

висвітлені з належною повнотою, а окремі з них і взагалі залишаються поки що поза увагою дослідників. Цим обумовлена актуальність досліджень тих процесів і явищ, які були пов'язані із забезпеченням селянських господарств сільгоспмашинами, інвентарем, сортовим насінням, племінними плідниками, створенням потужностей переробних підприємств. Мета публікації – дослідити діяльність сільськогосподарської кооперації із технічного забезпечення селянських господарств УСРР в 20-х рр. XX ст. Об'єктом вивчення є сільськогосподарська кооперація у період НЕПу, а предметом – її діяльність із технічного забезпечення селянських господарств УСРР.

Успішне вирішення завдань відбудови і подальшого розширення сільськогосподарського виробництва України багато в чому визначалося станом забезпеченості незможних господарств інвентарем, сільгоспмашинами, племінними плідниками, сортовим насінням. У 1917 році майже 45 % селянських господарств республіки не мали навіть найпростіших сільськогосподарських знарядь: плугів, борін тощо. Розподіл сільгоспмашин та інвентаря поміщицьких економік зменшив кількість без інвентарних господарств у 1921 році до 29,5 % [7, 145]. Однак і цей показник за умов, коли індивідуальні селянські господарства стали основним виробником товарної сільськогосподарської продукції, ніяк не можна було вважати задовільним ні з господарської, ні з соціальної точок зору.

До честі промисловості слід зазначити, що виробництво продукції сільськогосподарського машинобудування в УСРР розвивалося добрими темпами. У 1924 – 25 році обсяги виробництва заводів Українського об'єднання сільськогосподарського машинобудування перевищили довоєнний, досить інтенсивний, рівень на 27 % [8, 95]. Та, незважаючи на значне зростання виробництва, забезпечити кожне селянське господарство набором необхідних йому засобів виробництва можна було лише теоретично, у досить далекому майбутньому. В практичному ж житті навіть за умови, що промисловість робила б надзвичайні успіхи у справі нарощування випуску сільськогосподарських знарядь та машин, забезпечити ними кожне селянське господарство було просто неможливо. Не згадуючи вже про недостатню купівельну спроможність значної кількості господарств, придбання ними в індивідуальне користування всіх необхідних сільгоспмашин та інвентаря, коли при цьому не малося на меті отримання побічних доходів від здачі його в оренду, з економічної точки зору було чистісіньким безглуздом. Використання навіть такого порівняно простого знаряддя, як плуг, було повністю ефективним при обробітку ним за сезон 30 десятин [9, 67]. Наділи ж 70 % українських селян у 1923 році не перевищували 4 десятин [10, 119]. Тому очевидно, що, як і з суто господарських, так і з соціальних міркувань, проблема доцільного використання наявних сільгоспмашин та інвентарю набула особливого значення.

Про гостроту цього питання наочно свідчить те, що, незважаючи на надзвичайно складну військово-політичну ситуацію, Наркомзем УСРР почав спільно створювати на селах прокатні пункти. Для їхнього укомплектування використовувався інвентар та сільгоспмашини ліквідованих економік, а також запаси

машин випуску минулих років, які зберігалися на націоналізованих складах.

Після прийняття декрету “Про сільськогосподарську кооперацію” розпочалась активна робота з організації мережі кооперативних прокатних пунктів сільгоспмашин та інвентарю, зерноочисних та покривних. Про це свідчать матеріали обстеження сільгоспспілок Київської філії “Сільського господаря”, проведеного в кінці 1922 – на початку 1923 років. Так, наприклад, уже в 1922 році при товариствах Смілянської райсільгоспспілки працювало 2 прокатні та 3 покривні пункти [11, 237]. На 1 жовтня 1923 року сільськогосподарська кооперація України мала 1053 прокатних, 595 зерноочисних і 379 покривних пунктів [12, 107].

У цей час, крім кооперативних, існували також державні прокатні пункти місцевих земельних органів систем Наркомзему. Однак уже перші два роки паралельної роботи кооперативних і державних прокатних пунктів яскраво показали переваги кооперативного використання сільгоспмашин. У роботі прокатних пунктів Наркомзему виразно давалося взяти безвідповідальне, негосподарське ставлення як користувальників, так і службовців до їхнього устаткування. Звичайним явищем було, наприклад, те, що, не кажучи вже про складні машини (молотарки, жнивварки), навіть порівняно простий реманент – плуги, борони, букери – після першого ж сезону роботи потребував капітального ремонту.

Тверезо мислячі кола партійно-господарського керівництва України вміло використали сприятливу постанову XII з'їзду РКП(б) (квітень 1923 року) “Про роботу РКП на селі”, де йшлося, зокрема, про те, що всебічне економічне посилення кооперації є одним із головних завдань держави [13, 472]. Маючи цей вагомий аргумент, їм, усупереч позиції прибічників одержавлення сільськогосподарського виробництва, які ні на мить не переставали розмахувати жупелом “куркулізації села”, вдалося добитись урядового рішення про те, що з метою підвищення економічного авторитету сільськогосподарської кооперації, виробничо-доцільної концентрації сільськогосподарських машин та інвентарю, їй як доповнення до власної мережі, були передані всі прокатні пункти місцевих земельних органів [14, 107].

Слід при цьому зазначити, що навіть короткочасний період перебування машин та реманенту в стані “загальне” та “нічне” призвів до того, що лише половина інвентарю була придатна до роботи. Друга половина потребувала негайного ремонту [15, 10]. Універсальні та кредитні сільськогосподарські товариства, вкладаючи в устаткування прокатних, зерноочисних, покривельних пунктів власні кошти, змогли дуже швидко дати їм лад, добитися господарського ставлення до машин та інвентарю як у процесі їхнього використання, так і при зберіганні. Так, наприклад, у першій половині 1924 року було проведено обстеження 26 прокатних пунктів сільськогосподарських товариств Олександрійського району Кременчуцької округи. Вони мали 23 трієри, 13 сівалок та багато простіших машин. Усе устаткування було повністю придатне до роботи [16, 30].

Господарське значення цих машин для селянства було дуже вагомим. Так, у 1923 році вартість трієра становила 300 крб. золотом [17, 49]. У рівних умовах

посів непідготовленим зерном давав урожаю 43 пуди з десятини. Те ж зерно, пропущене через трієр, підвищувало врожай до 142 пудів із десятини [18, 23]. Експлуатація кожної зерноочисної машини за загальноприйнятими оцінками того часу забезпечувала за сезон прибавку врожаю не менше 1000 пудів [19, 143]. Використання сівалки дозволяло заощаджувати на кожному гектарові засіву по 3 пуди дорогого посівного зерна [20, 12].

За матеріалами спеціального обстеження, проведеного “Сільським господарем” в середині 1925 року, в його системі працювали добре оснащені 1227 прокатних і зерноочисних та 351 покривний пункт [21, 15]. Вони стали важливим фактором зміцнення господарського авторитету універсальних та кредитних сільськогосподарських товариств серед широких кіл селянства. Цьому також сприяло й надання пільг членам товариств при користуванні інвентарем прокатних, зерноочисних і покривельних пунктів. Кооперативні прокатні пункти дозволили селянству уникнути невиправданих витрат на придбання інвентарю. Крім того, вони давали можливість незаможній частині селянства користуватися складними сільгоспмашинами, які значно підвищували ефективність господарювання, що за інших умов були їй недоступні. Про це свідчить, зокрема, асортимент машин та розцінки за користування прокатного пункту Деревківського сільськогосподарського кредитного товариства: 5 сівалок – 1 крб. 50 коп. у день, 2 соломорізки – 1 крб. у день, трієр – 1 коп. за пуд пропущеного зерна, віялка – 50 коп. у день, племінний бик – 2 крб. за покрив [22, 38].

Вагома економічна віддача була активним стимулом до швидкого розширення кооперативної мережі прокатних і зерноочисних пунктів та покращення їх оснащення. Лише за 1925–26 рр. їхня кількість збільшилася з 1923 до 2717 [23, 35]. Ця тенденція зберігалася і надалі. У 1926–27 рр. тільки системою буржівничої кооперації було організовано 225 прокатних пунктів сільгоспмашин та інвентарю [24, 14]. На 1 жовтня 1927 року тут активно працювало вже 722 кооперативні пункти [25, 95].

Слід зауважити, що кредитна сільськогосподарська кооперація була головним чинником цієї роботи. Її машинні кредити, які надавалися вже безпосередньо у вигляді машин та устаткування, стали надійним фундаментом створення й розбудови дієздатних осередків машинізації селянських господарств.

Чи не найсуттєвішою рисою організаційно-господарської роботи кредитної кооперації в цій галузі було те, що вона будувала їх при необтяжливому, але обов'язковому залученні селянських коштів. Такий підхід дуже плідно позначався на забезпеченості господарської доцільності, розвитку хазяйновитості, підприємництва на селі. Так, на початку лютого 1928 року Українська економічна нарада поставила перед кредитною сільськогосподарською кооперацією завдання значно поповнити до весняної посівної інвентар наявних прокатних пунктів, а також надати допомогу в організації різними кооперативними товариствами села ще 1000 нових: із вартістю інвентарю для кожного в середньому на 4 тис. крб. [26, 59]. Необхідні кошти на 60 % покривались за рахунок довгострокового кредиту Укрсільбанку, 30 % виділяли безпосередньо кредитні сільськогосподарські

товариства та їхні спілки і 10 % вносило саме коопероване селянство [27, 34]. Нові прокатні пункти створювалися, як правило, при кооперативних товариствах, які безпосередньо координували виробничу діяльність селянства, найчастіше при спеціальних сільськогосподарських товариствах. У цілому при різних виробничих об'єднаннях сільськогосподарської кооперації працювало до 50 % прокатних пунктів [28, 21].

Необхідно, однак, зазначити, що, поряд із загальним позитивним напрямом розвитку кооперативних прокатних пунктів, були й суттєві труднощі. Характерним і поширеним явищем була певна хаотичність у використанні їхніх машин, через що вони нерідко залишалися недовантаженими. За даними спеціального обстеження, проведеного “Сільським господарем”, навантаження плуга на прокатному пункті не перевищувало 9 десятин замість номінальних 20 десятин, борони – 20 десятин замість 50 десятин [29, 15]. Простежувалася й інша крайність: прагнення до максимального використання устаткування часто стимулювало надмірний розвиток суто комерційних тенденцій, коли устаткування надавалося без урахування інтересів більшості постійних клієнтів, першому, хто його зажадає, або просто з тих чи інших причин, наприклад, за кількістю днів безперервної оренди.

Давалися взнаки і помилки в організації машинопостачання села, що виливалося в затоварення тієї чи іншої місцевості окремими видами машин, або через надмірну їх кількість, або через прорахунки у визначенні справжніх потреб і специфічних особливостей певного сільськогосподарського району. Це явище набуло такого розмаху, що знайшло спеціальне відображення в постанові XVII з'їзду Рад СРСР (квітень 1927 року) “Про основні завдання сільського господарства в зв'язку з розвитком народного господарства та індустріалізації країни” [30, 627].

Відчутне збільшення випуску сільськогосподарських машин, розширення фінансових можливостей кредитної сільськогосподарської кооперації, краще вивчення попиту і правильний розподіл продукції сільськогосподарського машинобудування дали змогу концентрувати на прокатних пунктах насамперед складні сільгоспмашини, на які селянський попит був більшим. У 1926–27 рр. їхня кількість на прокатних пунктах, порівняно з 1925–26 рр., збільшилася: сівалок з 1552 до 4548, молотарок з 1232 до 3788 [31, 212]. На 1 липня 1928 року 84,2 % прокатних пунктів мали сівалки, 77,6 % – трієри, 33,8 % – молотарки з механічним приводом [32, 58]. На відповідну дату 1929 року ці показники дорівнювали відповідно вже 94,6 %, 92,0 %, 46,0 % [33, 4].

Розвиваючи й реконструюючи мережу прокатних пунктів, сільськогосподарська кооперація особливу увагу приділяла буряківництву, яке дуже гостро потребувало спеціальних машин та інвентарю, без наявності яких вирощувати буряки було практично неможливо. Культивувались же цукрові буряки саме в місцевостях, найменше забезпечених інвентарем. У 1925 році на Київщині, наприклад, працювало 74 % від усіх бурякосіючих товариств [34, 33]. Та якщо в цілому по Україні найменшим інвентарем обробляли землю 36,7 % господарств, то на Правобережжі – 49,2% [35,

159]. В окремих же місцях Правобережного Лісостепу безінвентарність селянських господарств сягала 60–70 % [36, 39]. У поєднанні з плідною роботою агрономів спеціалізованої системи буряківничої кооперації, що активно впроваджували на селянських полях передові прийоми агротехніки, прокатні пункти стали в цій галузі сільського господарства вагомим чинником підвищення продуктивності праці та доходності селянських господарств, інтенсифікації сільськогосподарського виробництва. Тому не дивно, що із 1000 нових прокатних пунктів, які було намічено організувати до весняної посівної кампанії 1928 року, близько 300 передбачалося організувати при буряківничих товариствах [37, 31]. Їхні члени демонстрували повну готовність підтримати фінансові й організаційно-господарські зусилля кредитної сільськогосподарської кооперації в цій галузі власними коштами. Зацікавлена співпраця держави, кредитної сільськогосподарської та спеціальної буряківничої кооперації, власне селянських господарств дозволили провести цю роботу швидко й ефективно. Було також значно поновлено й інвентар уже чинних на кінець 1927 року 329 прокатних пунктів буряківничої кооперації [38, 47]. Так, наприклад, завдяки фінансово-організаційним заходам кредитної сільськогосподарської кооперації, прокатний пункт при Князєво-Качанському буряківничому товаристві Глухівської округи було поповнено 12 культиваторами, сівалкою, молотаркою, трієром, 2 соломорізками та іншим інвентарем, усього на 1409 крб. [39, 24]. Навесні 1928 року в системі спеціальної буряківничої кооперації працювало 668 прокатних пунктів із середньою вартістю інвентарю 1760 крб. [40, 4]. Середня ж вартість інвентарю 329 прокатних пунктів, які були на 1 січня 1928 року, дорівнювала лише 1238 крб. [41, 47]. На кінець 1927–28 року в сільському господарстві за активної участі кредитної сільськогосподарської кооперації інтенсивно працювало 3,2 тис. прокатних, майже 4 тис. зерноочисних та 1,4 тисячі кооперативних пунктів [42, 58].

Незважаючи на складні умови, зокрема все більш відвертий, економічно не обґрунтований адміністративний тиск з вимогою перенести основну вагу фінансово-організаційних зусиль на обслуговування колгоспів, робота кредитної сільськогосподарської кооперації стосовно розвитку мережі кооперативного прокату продовжувалася протягом усього 1928 року. На кінець року кількість прокатних пунктів в системі тієї ж буряківничої кооперації зросла вже до 886, а середня вартість устаткування досягла 2697 крб. Їхня сукупна вартість за рік виросла майже в 6 разів [43, 47]. На початку січня 1929 року “Сільський господар” визнав за необхідне для кращого задоволення виробничих потреб сільськогосподарського виробництва протягом 1929 року організувати ще 1000 прокатних та 1000 зерноочисних пунктів [44, 27]. Міцні фінансово-організаційні підвалини кредитної сільськогосподарської кооперації забезпечили досить ефективне вирішення цього питання. На середину березня 1929 року було організовано ще 1336 прокатних пунктів [45, 7].

Слід також зазначити, що водночас із збільшенням мережі прокатних пунктів поліпшувалась і організація їхньої роботи. Поступово було подолано один із

основних недоліків у роботі прокатних пунктів – неповне завантаження машин. Широкий розвиток економічно доцільних форм виробничої співпраці селянських господарств у рамках різних спеціальних систем сільськогосподарської кооперації сприяв ефективнішій експлуатації високопродуктивних сільгоспмашин та інвентарю. На середину 1929 року коефіцієнт використання багатьох основних видів машин та інвентарю прокатних пунктів був близький до оптимального. Трієри, наприклад, були завантажені на 95,6 %, сівалки на 88,3 %, букери на 89,2 %, культиватори на 91,4 % [46, 8]. Ще рік-два до цього інвентар прокатних пунктів використовувався не більше ніж на 75 % [47, 17].

На кінець існування сільськогосподарської кооперації припадає поява ще однієї форми роботи з подальшої економічної розбудови сільського господарства України. Вона логічно обумовлювалася попередньою діяльністю в цій галузі. Загальна насиченість уже на кінець 1928 року сільського господарства прокатними пунктами, прозора економічна (не політична, звичайно) перспектива, постійне зростання фінансових можливостей кредитної сільськогосподарської кооперації створили на цей час певний ґрунт для переходу до активної роботи щодо забезпечення селянських господарств тягловою силою. На цю пору потреби сільського господарства України в тягловій силі, на перший погляд, задовольнялися повністю. До того ж, коли розглядати загальний баланс потреб і наявності тягової сили в сільському господарстві кінця 1920-х років загальностатистично, суто пересічно, то цілком очевидним буде навіть досить великий запас тягової сили. Але то саме пересічно, без урахування таких важливих факторів, як територіальна насиченість, потреби саме цієї місцевості, виходячи з характеру домінуючих тут сільськогосподарських культур, а отже – й особливостей агротехніки, специфіка природо-кліматичного району, яка в окремих випадках (як, наприклад, стабільні середземноморські вітри саме в період весняних польових робіт) диктувала особливі темпи робіт, і, нарешті, плинні кліматичні умови того чи іншого року, коли на досить значних територіях нерідко створювалися умови, які вичерпно можна охарактеризувати хіба що давнім землеробським прислів'ям про те, що “весняний день рік годує”. З урахуванням цих факторів, що відчутно впливали на вразливу економіку дрібнотоварного селянського господарства, слід чітко вказати на досить складну ситуацію з тяговою силою в тих чи інших районах не для окремих категорій господарств, що в іншому випадку може перекиватися запасом міцніших господарств, а для місцевості в цілому. У міру розвитку мережі прокатних пунктів, накопичення практичного досвіду їхньої роботи все чіткіше вимальовувалося те, що одним із важливих компонентів забезпечення ефективної роботи техніки прокатних пунктів була організація кооперативних кіннотяглових пунктів. Практика засвідчувала, що ступінь використання їхнього устаткування нерідко ніяк не відповідав пересічним цифрам, які вказували на наявність у тому чи іншому районі запасу вільної тягової сили.

Сільськогосподарська кооперація навесні 1929 року розпочала широкомасштабну роботу щодо організації кооперативних кінних колон у місцевостях,

які характеризувалися низьким рівнем землезабезпеченості селянських господарств і одночасно були зоною інтенсивного бурякосіяння. Навесні 1929 року в Шепетівській окрузі працювало вже 80 кінних кооперативних колон [48, 52]. Досить активно цей вид кооперативної роботи почав розвиватися також у Шевченківській окрузі. Кооперативні кінно-тяглові пункти ефективно працювали при Городищенському, Верлівецькому, Завадському спеціальних буряківничих товариствах.

Значення цих кінно-тяглових пунктів для успішної діяльності бурякосіяючих селянських господарств можна з'ясувати на такому прикладі. Тягловий пункт Колодинського спеціального буряківничого товариства Київської округи мав 11 коней. Враховуючи, що середня бурякоплоща селянського господарства на Правобережжі становила 0,5 га, а продуктивність одного коня на оранці – 10 га за сезон, тягловий пункт забезпечував, таким чином, обробіток до 70 % бурякоплощі товариства.

При цьому слід зауважити, що при домінуванні суто економічних, організаційно-господарських засад роботи сільськогосподарської кооперації в цій галузі, вона також не випускала з поля зору й соціальні аспекти своєї діяльності. У цьому не слід вбачати штучність, змушеність такого підходу до вирішення тих чи інших господарських проблем. Адже будь-який беззастережний, об'єктивний аналіз стану справ в аграрному секторі народного господарства України, продиктований нехай і суто прагматичними міркуваннями, так чи інакше показував, що економічно слабосилі господарства – не лише тягар загальнонаціональної економіки, але й потенційно плідний її резерв. До того ж, у загальній масі економічно кволих господарств була значна кількість таких, яким для переходу в нову, заможну якість достатньо було лише невеликого стартового імпульсу. Інакше кажучи, їхня економіка була не розореною, а “сплячою” і для того, щоб привести їх до рівня активного товарного продуцента, досить було надати їм порівняно незначні виробничі кредити [49, 31].

Отже, така досить чисельна категорія господарств мала в цілому задовільну виробничу базу, а їхня низька продуктивність була зумовлена лише наявністю тих чи інших відносно локальних “вузьких місць” у виробничому процесі, ліквідувати які власними силами вони не могли через відсутність бодай невеликих коштів виробничого характеру, нагромадження яких у свою чергу було спричинено наявністю тих же “вузьких місць”.

Підсумовуючи сказане, можна констатувати, що соціальний розвиток незаможних господарств об'єктивно був вигідний кредитній сільськогосподарській кооперації, оскільки економічна віддача у вигляді приросту виробленої товарної продукції на кожен вкладений у нього карбованець була, безперечно, вищою і давала незрівнянно швидшу віддачу порівняно з економічно заможними господарствами, подальший виробничий розвиток яких був незрівнянно більш капіталомістким.

Отже, фактично кредитну сільськогосподарську кооперацію зовсім не потрібно було підштовхувати в бік тіснішої співпраці з незаможними господарствами. Для цього в ній існували ґрунтовні внутрішні спонукальні мотиви, такі як надзвичайно важливі в фінансово-кредитній роботі терміни обертання

надаваних коштів. Принагідно нагадаємо, що прискорення термінів обертання кредитних коштів рівнозначне збільшенню їхньої загальної маси.

У практиці сільськогосподарського кредиту існувала досить струнка пропорційна залежність між економічним станом господарства та розмірами, а отже – і термінами потрібного йому кредиту. Слід знову ж зауважити, що при обчисленні загального обсягу суми кредитних коштів, що перебували в обігу, суми порівняно дрібних, а тому короткотермінових коштів, грубо кажучи, слід подвоювати (зважаючи на короткий термін обертання), кредити ж великого розміру (довгий термін обертання) в такій же пропорції зменшувати.

Розцінки за користування тягловою силою були сформовані таким чином, що безтягловому чи однокінному господарству здебільшого було значно вигідніше користуватися кооперативною тягловою силою, ніж наймати її в іншому господарстві.

1. Кульчицький С. В. *УСРР в добу нової економічної політики (1921–1928). Спроба побудови концептуальних засад реальної історії*. – К.: Ін-т історії України НАН України, 1995.
2. Калініченко В. В. *Селянське господарство України в доколоспий період (1921–1929)*. – Х.: Основа, 1991.
3. Марочко В. І. *Українська селянська кооперація. Історико-теоретичний аспект (1861–1929 рр.)*. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2000.
4. Ганжа О. І. *Українське селянство в період становлення тоталітарного режиму (1917–1927 рр.)*. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2000.
5. Волосник Ю. П. *Нова буржуазія України та розвиток приватнопідприємницької діяльності на фінансовому ринку в роки непу*. – Харків: ХНУ, 2002.
6. *Сутність і особливості нової економічної політики в Українському селі (1921–1928 рр.)* // *Збірник наукових праць під. ред. С.В. Кульчицького* – К.: 2000.
7. *Україна. Статистичний щорічник на 1929 рік*. – Х., 1929.
8. *Історія селянства Української РСР – Т.2*. – К., 1967.
9. *Народне господарство України в 1921 році*. – Х., 1922.
10. *Календар-довідник і записна книжка на 1924 рік районного статистика та кореспондента ЦСУ*. – Х., 1928.
11. *Центральний державний архів вищих органів влади України (Далі – ЦДАВО України)*. – Ф.290. – Оп.1. – Спр.208.
12. *Звіт робітничо-селянського уряду України за 1923–24 рік*. – Х., 1925.
13. *КПСС в резолюціях і рішеннях съездів, конференцій і пленумів ЦК*. – Т.2: 1917 – 1924 гг. – М., 1970.
14. *Звіт робітничо-селянського Уряду України за 1923–24 рік*.
15. *Сільський господар*. – 1923. – № 6, 8–9.
16. *Сільський господар*. – 1924. – № 12.
17. *Центральний державний архів громадських об'єднань України (Далі – ЦДАГО України)*. – Ф.1. – Оп.20. – Спр.1741.
18. *Радянський селянин*. – 1924. – № 13–17.
19. *ЦДАГО України*. – Ф.1. – Оп. 20. – Спр. 1706.
20. *Зарудний О. Як ми виконуємо лєнінів кооперативний план на селі*. – Х., 1929.
21. *ЦДАВО України*. – Ф.27. – Оп.7. – Спр.72.
22. *Сільський господар*. – 1926. – № 2.
23. *Коопероване село*. – 1928. – № 7–8.
24. *Сільський господар. Відчит за 1926–27 операційний рік*. – Х., 1928.
25. *Кооперація на Україні в 1926–27 році*. – Х., 1929.
26. *ЦДАВО України*. Ф.27. – Оп.9. – Спр.15.
27. *Весняна засівна кампанія і заходи с.-г. кооперації*. –

- Х., 1928.
28. ЦДАВО України. – Ф.290. – Оп.10. – Спр.317.
29. Кооперована громада. – 1929. – № 3.
30. Решения партии и правительства по хозяйственным вопросам: В 5 т. – Т. 1: 1917 – 1928 гг. – М., 1967.
31. Збірник статистично-економічних відомостей про сільське господарство України. – Вип. 1. – Х., 1929.
32. Сільський господар. Звіт за 1927–28 операційний рік.
33. ЦДАВО України. – Ф.27. – Оп.10. – Спр.317.
34. Селянський кредит. – 1926. – № 5.
35. Збірник статистично-економічних відомостей. – Х., 1929.
36. Коопероване село. – 1928. – № 2.
37. Коопероване село. – 1928. – № 6.
38. Річний звіт системи бурякової кооперації за 1928 рік. – Х., 1929.
39. ЦДАВО України. – Ф.312. – Оп.1. – Спр.316.
40. Комуніст. – 1928. – 8 вересня.
41. Річний звіт системи бурякової кооперації за 1928 рік. – Х., 1929.
42. Сільський господар. Звіт за 1927–28 операційний рік. – Х., 1929.
43. Річний звіт системи бурякової кооперації за 1928 рік. – Х., 1929.
44. Резолюції Всеукраїнської машинно-тракторної наради при Сільському господарі 5-11 січня 1929 року – Х., 1929.
45. ЦДАВО України. – Ф.27 – Оп.10. – Спр.337.
46. ЦДАВО України. – Ф.27 – Оп.10. – Спр.337.
47. Червоне село. – 1929. – № 2.
48. Зернова кооперація. – 1930. – № 1–2.
49. Кооперована громада. – 1929. – № 20.

С. М. Биченко

ДІЯЛЬНІСТЬ СПЕЦІАЛІЗОВАНОЇ СИСТЕМИ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ КООПЕРАЦІЇ „ДОБРОБУТ” ПО ПІДВИЩЕННЮ ТОВАРНІСТІ СЕЛЯНСЬКИХ ГОСПОДАРСТВ У ДОБУ НЕПУ

Всебічне дослідження складних, багатогранних, проте в цілому таких, що розвивалися у позитивному напрямку, процесів кооперативного життя на селі у добу непу були і залишаються одним із актуальних завдань української історичної науки. Вивчення задекларованої теми дозволить розкрити сутність самого процесу відбудови та розвитку сільського господарства України у 1921 – 1928 рр., конкретні механізми практичного вирішення тих вкрай складних завдань, які постали перед суспільством на початку 20-х років ХХ століття. Адже, при цьому демонструвалося таке багатство як загальних концептуальних підходів, так і конкретних практичних рішень пекучих проблем розвитку сільського господарства, життя селянства. Цей досвід не втратив свого методичного значення і у сучасних умовах. Ці важливі вітчизняні надбання, отримані завдяки обопільним зусиллям як провідних теоретиків і організаторів кооперативного руху на селі так і творчій роботі мільйонів українських селян, які в різних умовах продуктивно використовували їх на практиці, сприяли досягненню позитивних результатів, якими по праву можна пишатися.

Слід підкреслити, що отримати вичерпну, повноцінну картину діяльності сільськогосподарської кооперації України у добу непу можливо лише за умови аналізу широкого кола питань, пов'язаних із її

діяльністю. Починаючи із другої половини 20-х років ХХ століття, а особливо цей процес посилювався в умовах незалежності України, вітчизняні дослідники зробили вагомий внесок у вивчення різних аспектів життя сільськогосподарської кооперації України в 1921 – 1928 рр. Окрім чисельних публікацій в періодичних виданнях вийшли у світ ґрунтовні монографії С. В. Кульчицького [1], В. В. Калініченка [2], А. Г. Морозова [3], В. І. Марочка [4]. Проте деякі важливі сюжети проблеми потребують додаткового вивчення, зокрема, переробка первинної сільськогосподарської продукції, власне сировини, що і є метою цієї розвідки. Об'єкт дослідження – сільськогосподарська кооперація УСРР в 1921-1928 рр., предмет – діяльність спеціалізованої системи м'ясо-молочної сільськогосподарської кооперації „Добробут”.

Як загальноукраїнська організаційно-економічна система „Добробут” виник у вересні 1924 року [5, 2]. Її утворення було пов'язано із декількома моментами. Чільне місце, безумовно, займали питання подальшого розвитку обсягів виробництва молока та м'яса. Слід, однак, зазначити, що вже на середину 20-х років ХХ ст. поряд із цим не менш гостро постала проблема подальшого первинного обробітку і поглибленої переробки таких цінних видів продукції сільського господарства, як молоко і м'ясо. Без розвитку цієї сфери аграрного комплексу подальше нарощення виробництва молока і м'яса не мало під собою належної економічної перспективи. Так, наприклад, вже на кінець 1924 календарного року обсяг валової продукції молочного тваринництва сягнув майже 270 млн. пуд. [6, 18]. Власні потреби сільського населення не перевищували 200 млн. пуд. [7, 99]. Таким чином 70 млн. пуд. молока мало товарний характер. В умовах розвитку товарно-грошових відносин селянство було вкрай зацікавлене у його реалізації, в якомога більших обсягах. До цього слід додати, що для цілого ряду місцевостей України, які мали сприятливі умови для розвитку тваринництва, зокрема Полісся, воно було основним джерелом грошових надходжень для 70 % селянських господарств [18, 22].

Завдяки достатньо поміркованій соціально-економічній політиці держави у добу НЕПу, яка заохочувала зацікавлену творчу працю мільйонів українських селян, які після аграрних перетворень 1917-1921 років почали вести самостійне господарювання, чисельність поголів'я молочних корів в Україні із 2,9 млн. голів у 1921 році на середину 20-х років зросла 3,9 млн. [9, 3]. Загальне збільшення молочного стада та повсякденна наполеглива робота всіх ланок спеціалізованої м'ясо-молочної кооперації по підвищенню середньої продуктивності корів обіцяли надійні перспективи подальшого швидкого розширення сировинної бази. Про це досить переконливо свідчать наступні дані. Організація мережі скотарсько-молочарських товариств, в яких у порівнянні з окремими, некооперативними господарствами, була добре налагоджена селекційно-племінна робота, дала можливість значно збільшити надої від корови, а отже і знизити собівартість молочної продукції. Так по матеріалам обстеження, проведеного Наркоматом РСІ на Київщині, у некооперованих господарствах корова пересічно давала 7 ц молока, в той час як в господарствах, які входили у мережу „Добробута”, до 25 ц [10, 26]. Це